

David Weiss Halivni

Az itt következő írás egy önéletrajz egyik fejezete. Szerzője Máramaroszigeten cseperedett föl haszid környezetben, ahol *illujnak*, talmudista csodagyereknek számított. Kamaszként túlélte az auschwitzi haláltábor; ma a New York-i Columbia Egyetem professzora, egyike a modern kritikai Talmud-tudomány nagy alakjainak. Mint maga mondja: elég kevesen vannak, akik hozzá hasonlóan „sokra vitték” az akadémikus életben, miután kijöttek a lágerből. (A lágerélmény alapvetően más, mint a többi túlélő tapasztalata, ez Halivni véleménye.) De nemcsak ebben rendhagyó az életútja; az sem mondható szokványosnak a vézskorszak után, hogy ragaszkodik az „ortoprax” életvitelhez, a vallási szabályok feltétlen és minuciózus betartásához olyasvalaki, aki bizonyos fokig eltávolodott az „ortodoxia” némely intellektuális normájától és eszményétől. (A második világháború előttig és részben azután is, egy egész mozgalom, a Magyarországon neológnak, Amerikában konzervatívnak nevezett vallási irány szellemi elitje élt ennek a kettősségnek a jegyében.) Élete egy későbbi fordulatok, egy drámai hangú levélben azt mondja magáról (Ernst Simon kifejezését kölcsönözve): az az én személyes tragédiám, hogy akivel imádkozom, azzal nem tudok beszélgetni, és akikkel beszélgetek, azokkal nem tudok imádkozni. Sorsközössége talán leginkább azokkal van a könyv szerzőjének, a koncentrációs táborok túlélői mellett, akiknek valami hasonló szolgálhat az életük mottójául. (Mondanunk sem kell, ennek a rangos társaságnak egy része régebbi korokból verbuválódott, nagy zsidó tudósok közül, akiket az elismerés mellett több-kevesebb gyanakvás is körülvevett a maguk korában, rendszerint a „külső”, világi tudományokkal való kacérkodásuk miatt.)

A talmudisták nem különösebben kalandvágyó emberek, és egészen ritka, hogy önéletrajzot vagy akár csak memoárt írjanak. (A zsidó jog is csak anyagi természetű ügyekben veszi figyelembe az alperes vallomását. Régi és mély elvi-teológiai gyökerei vannak az egyes szám első személyű beszéddel kapcsolatos berzenkedésnek.) „*Ze szefer toldot adam*” (Gn. 5.1) – régi magyarázat szerint ez azt jelenti: „ez egy ember történetének könyve”, egy könyv így is, úgy is tükrözi – ha kódoltan is – a szerzőjének élettörténetét (ez volna a *habent sua fata libelli* zsidó megfelelője...) A modern kor előtről fennmaradt zsidó önéletrajzokban (Josephus, Obadja prozelita, Leo Modena és mások) és talán másutt is, gyakran kitapintható valamifajta apologetikus szándék. A nyughatatlan lelkek, szellemi kalandorok között, akik ezt az irodalmi formát választják, gyakori a hitcsere: ez akkor a szellemi izgalmak netovábbja. Elie Wiesel valahol azt írja, a hívő embernek a holocausttal kapcsolatban nincsenek kérdései, a hitetlennek pedig nincsenek válaszai. A dolgok, amiken keresztülmentek, kinek megnyitotta a száját, kinek lezárta; sok hívőből hitelent csinált, és előfordult, hogy a hitetlenből kihozta a hívőt. Ezen nem nagyon lepődünk

meg; épületesnek vagy tanulságosnak ma talán inkább az ideológiailag intranzigensek, a szellemi helybenmaradók, a kalandvágyból itthon maradók (és a viccbeli munkácsi Kohn bácsik) életrajzait szoktuk találni. A szóban forgó könyv szerzőjének, úgy tűnik, nincs magyarázkodnivalója, sem Isten, sem a lelkiismerete előtt. Csak az őt felnevelő Nagypapával volna megbeszélnivalója; számadásként a talentumról leginkább talán neki íródott ez a könyv.

Bár a szerzőt a holocaust irodalma (különösen a hozzá hasonló túlélők visszaemlékezései) saját bevallása szerint mindig is szenvedélyesen foglalkoztatta, fél évszázadig nem beszélt nyilvánosan a maga történetéről. (Úgy alakult, hogy Wiesel – földije és barátja – lett a holocaust szóvivője, „hivatalos” tanúságtevője – ügyszólván papja. „Ő beszél, én nyugton vagyok – de amikor magunk között vagyunk, én kiabálok, ő meg hallgat”, írja Halivni.) Könyve nem holocaust-memoár, ám nem véletlen, hogy egy vézskorszakkal kapcsolatos rendezvény (egy, a magyar zsidóság deportálásának 50. évfordulójára rendezett izraeli konferencia) törte meg a hallgatását, és nyitotta meg a visszaemlékezés zsilipjét. Aki az egész könyvet elolvassa, látni fogja, hogy a szerzője nem a vézskorszakot akarja megérteni (negatív teológiai állásponton van, a holocaust okát-értelmét firtató kérdést már önmagában is bornírtak tartja), hanem saját magát: hogy van az, hogy ma is csak a Talmudban érzi igazán otthon magát – ugyanakkor máshogyan tanulja, mint gyerekkorában? Eredeti választ fogalmaz meg erre a könyv összegző fejezete (ennek általánosabb zsidó vallásfilozófiai értelme csak tudományos könyveiben nyerhetett részletesebb kifejtést: *Peshat and Derash: Plain and Applied Meaning in Rabbinic Exegesis*. Cambridge, Mass., 1994; *Revelation Restored*, Boulder, Co. 1997), és ebben a válaszban mégiscsak a vézskorszak játssza a főszerepet; ez az a cezúra, amelyhez képest saját belső időszámításában minden *post* vagy *ante*.

Egy szót még a könyv magyar vonatkozásáról. Magyarországhoz szerzőnknek tulajdonképp csak közigazgatási értelemben volt köze, leginkább csendőröket halottan magyarul beszélni, és – Szigeten kívül – csak epizódnyi időt töltött itt, rögtön a felszabadulás után, Budapesten. Ma is emlékszik azonban a máramaroszigeti haszidok által használt – leginkább helyi vonatkozású – magyar szavakra; az alábbi fejezet egyik kulcsszava, a „csille”, magyarul szerepel az angol eredetiben is („chila”). Hírt hoz a korabeli magyar ortodox, haszid világról is, aminek magyarul alig van irodalma. „Ez egy ember története”; olyasvalakié, aki ebből a hajdanvolt magyarországi zsidó világból is származik, azt is hordozza; aki – jól kifogott a magyar közigazgatáson – azt sem tudja pontosan, mikor született, de azt igen, hogy hol, mikor, mit tanult a Tórából.

David Weiss Halivni A bletl története

A kard és a könyv egymáshoz kötözve szállt alá a mennyekből. Azt mondta az Örökkévaló: „Ha megtartjátok azt, ami ebben a könyvben írva van, akkor elkerülitek ezt a kardot. Ha nem, akkor végez veletek.” (Midras Rabba, Deuteronomium 4:2) Ragaszkodtunk a könyvhöz, és mégis végzett velünk a kard.

Mert Te szabadítottad meg a lelkeket a haláltól, a szemeimet a könnyektől, a lábaimat a botlástól

Zsoltárok könyve, 116:8

Elrendeltetett Izrael számára, hogy tanulják a Tóra szavait nyomorban és rabszolgaságban, vándorlásokon, bizonytalanság közepette, éhségtől gyötörve.

Midras Elijabu Rabba, 21

Azok számára, akik megjárták az auschwitzi rámpákat, a holocaust nem ért véget.

egy lágerlakó

Amikor a Szentnek, áldott legyen, eszébe jut, hogyan szenvednek az ő gyermekei a világ népei közt, két könnyeseppje az óceánba hull és a robaját hallani a világ egyik végétől a másikig morajlik a föld (földrengés).

Babilóniai Talmud, Berakhot 59a

Legjobb tudomásom szerint a szeizmográfusok nem észleltek kilengéseket Sziget körzetében 1944. március 19-én. Ha földrengést vált ki az, amit a zsidóság elszenvet a többi néptől, azon a reggelen, amikor egyik szomszédunk a német megszállás hírével bekopogott az ajtónkon, szörnyű földlökéseknek kellett volna lenniük. Erre a szomszédasszonyunkra rá voltunk utalva a hírek miatt, mivel neki volt rádiója, nekünk viszont ilyesmire nem tellett. Becsuktam a Gemarát, a Talmudot, ahol éppen tartottam, és ki se nyitottam többet egészen 1945 végéig. Nyugtalanul vártuk a fejleményeket, amelyek szédítő iramban bontakoztak ki. Néhány hetünk maradt még pészáhig, hogy felkészüljünk az ünnepekre. Tudtuk, hogy a németek alatt nehéz lesz beszerezni a pészáhi élelmiszereket. A rabbiktól engedélyt kértünk, hogy babot ehessünk, amit az askenázi zsidók egyébként nem fogyasztanak pészáhkor. Pészáh után gettóba vittek bennünket, később pedig Auschwitzba. Ez 1944. május 15-én történt. Nem sokkal később – nem emlékszem, hány nap telt el, talán egy hét – elszállítottak Auschwitzból, és az egyik gross-roseni táborban találtam magam Alsó-Sziléziában. Ez néhány nappal savuot, vagyis pünkösöd előtt történt, pészáh után hét héttel. Gross-Rosenben a wolfsbergi altáborba

tartoztam, amelyet egy-két évvel korábban építettek, és magyar zsidókkal töltöttek fel, továbbá voltak itt lengyel zsidók is, az utolsó transzport a lódii gettóból. Az egyik lódii zsidónak, aki Krakkóból származott és a Gérer rebbe rokona volt, valahogy sikerült magával hoznia a tfilinjét (az imaszjait). Az ő révén volt hát egypár tfilinünk a táborban.

Gyorsan peregték az események; nem volt időm, hogy a sorsomról meditáljak. Kivittek a *kloiz*ból követ törni az útépitéshez, félmeztelenül a tűző napon. Valahogy mégsem éreztem szörnyűnek a helyzetemet. Az élet túlélés volt csupán, és mivel mindennap történt valami váratlan, új dolog, nem volt időm gondolkodni a helyzetemen. Ahogy múlt az idő, kialakult egyfajta rendszer az életünkben. Sötétben keltünk, egész nap dolgoztunk, és már besötétedett, mire visszatértünk. Pihenésre nagyon kevés idő jutott. Ez tulajdonképpen áldásnak bizonyult, mert így nem kellett arra gondolnunk, mi történt, mi történik velünk, és mi történhet a családtagjainkkal. Föl sem merült bennem a gondolat, hogy az egész családomat elpusztítják – hogy Nagypapa hatvannégy gyermeke, unokája és dédunokája közül csak öten maradunk életben. Úgy képzeltem, ha túlélem ezt az egészet, hazamegyek a családomhoz, és elmesélem nekik, mi történt ve-

lem, nem fogják elhinni. Gondolatban gyűjtöttem a bizonyítékokat, hogy meggyőzzem őket, valóban megtörtént velem az, amit elmesélek, nem lódtok.

Mint már említettem, bizonyos fokig normalizálódott az élet. Minden második vasárnap elvben szabad volt, de a németek mindig vittek ki munkára „önkénteseket”. Mindazonáltal akadtak olyan ritka vasárnapok, amikor nem kellett „önként munkára jelentkezni”, és lehetett üldögelni, beszélgetni a többi zsidóval. Tanultunk, ahogy az a zsidóknál szokásos, és mivel a legtöbben közülünk ismerték a Misnából a Sabbat traktátust, ezt választottuk a tanulás tárgyául. A Sabbat traktátus azért ennyire ismert, mert a *szidur*-ban, az imakönyvben is megtalálható, három részre tagolva, hogy minden sabesi étkezésre jusson egy szakasz. Étkezés előtt elmondják a megfelelő részt. Tanítottam a Sabbat misnát, és a többiek, ahogy tudtak, hozzászóltak. Ha nem jutott eszembe egy-két szó, mindig akadtak más rabbik, akik kisegítettek. Azokon a ritka vasárnapokon, amikor nem kellett dolgoznunk, így töltöttünk el együtt néhány órát Misna-tanulással. Ezekon a napokon tudtuk feltenni az imaszíjakat is. A többi napon sötétben indultunk el, amikor még nem szabad, és sötétben érkezünk vissza, amikor már nem szabad felrakni a tfilint.

Egyszer, amikor Misnát tanítottam, felfigyelt rám egy kápó, akit szintén Weissnek hívtak. Az ő munkásai rabszolgaként dolgoztak a német Ackerman-cég számára, amely föld alatti járatokat épített a tervezett lőszergyárokhoz, a szövetségesek bombázóit kivédendő. Először dinamittal berobbantották a kőzetet, utána jöhettek a zsidó munkások a követ eltakarítani. *Häftling*, táborbeli fogoly zsidóra nem bíztak dinamitot, magát a robbantást olaszokkal végeztették. Németország részlegesen megszállta Olaszországot, és miután Olaszország 1943 szeptemberében fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel, a németek olaszokat deportáltak a koncentrációs táboraikba. Az olaszokkal jobban bántak, mint a zsidókkal, rájuk bízták a dinamitot. Miután berobbantották a sziklás hegyoldalt, a biztonság kedvéért félórát kellett várni. Ezután már bemehettek a zsidók a „csilléssel” (ezzel a magyar szóval neveztük a kocsikat), hogy kihozzák a kötörmelékét. A zsidó munkások feladata abból állt, hogy a robbantás után behatoljanak a járatba, megrakják a csilléket kövekkel, majd kivigyék és lerakják a rakományt. Az üres csilléket visszatolták a járatba, aztán kezdődött minden előlről. A járat minden

fordulóval egyre nagyobb lett, és ugyanígy nőtt az út hossza, amit a csilléknek meg kellett tenniük.

Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy az olaszok nagyon rendesen viselkedtek. Folyton kérdezgettek, mi rosszat tehettem, hogy zsenge tizenöt évem dacára koncentrációs táborba küldtek. Valahogy nem tűnt föl nekik, hogy a zsidókat tömegével vitték a koncentrációs táborokba. Együttérzésük és szolidaritásuk jeleként 1944 karácsonyára adtak nekem egy darab szalonnát, amit kenyérrre cseréltem.

Az olaszok állványzaton dolgoztak, a magasból jelölve ki a lyuk helyét, ahová a dinamitot helyezik. Az állványzatra létrán lehetett feljutni. Ha a munkaidő lejárt előtt elkészültem a dolgommal, az olaszok fölsegítettek magukhoz az állványzatra, mondták, hogy pihenjek, a létrát meg felhúzták. Így a németek nem kaphattak rajta, hogy tétlenkedem.

Az Ackerman-cég összes munkása nagyon keményen dolgozott, még a koncentrációs tábor mércéje szerint is. Viszont csak 8 – 10 órás műszakokat teljesítettek, szemben a táborban rendszeresített 12 órás műszakokkal. Kemény munkájukért bizonyos kiváltságokat élveztek, és extraellátmányban részesültek. Cigaretta kaptak, amit egyesek élelmiszerre cseréltek. Az olaszoknak rengeteg fűróra volt szükségük, hogy lyukakat fúrjanak a dinamit számára. A fűrók hamar kimúltak, és a járatokban a tűzveszély miatt nem lehetett megélezni őket. A járatnál szemben kovácműhelyt állítottak föl, hogy az élesfűró-utánpótlást biztosítsák. A tüzet sem bízták zsidóra. A kovácműhelyben nem egészen tiszta fajú németek dolgoztak, és szükségük volt egy emberre, aki hozza-viszi a fűrókat a járaton keresztül – elviszi az élesek az olaszokhoz, és elhozza a kicsorbultakat. Ez könnyű munkának számított. Ha jól emlékszem, mindössze öt fűróból állt a szállítmány, amit igazán nem volt nehéz vinni.

Ez a Weiss nevű kápó nem volt különösebben jó ember, de a Misna-tanításom annyira tetszett neki, hogy áthelyezett az Ackerman-cég munkásai közé. Fiala korom miatt azonnal a fűrók hordását bízták rám. Ez jogosulttá tett az összes privilégiumra, kedvezményre és juttatásra, amelyben a nehezebb munkát végzők részesültek.

Nem ez volt az egyetlen eset, hogy a tudásom által elnyertem egy kápó kegyeit. Volt egy Lefkowitz nevezetű is, aki azelőtt Gérer haszid volt, és folyton azzal nyaggatott, hogy az erotikus részeket meséljem el a Talmudból: cserébe egyszer megmen-

tett a szelektálástól, ami valószínűleg végzetes lett volna számomra.

Azáltal hogy az Ackermanhoz kerültem, több időm lett, és kevésbé kellett tartanom attól, hogy becsap a ménkü. Belejöttem a munkába, és nem voltam állandóan a német őrök szeme előtt, mint az előző munkahelyemen, amikor egy Huta nevű cégnek dolgoztam. A feleségetől tudom, hogy az auschwitz-i krematóriumokat a Huta-cég gyártotta. Náluk, ha leálltam a munkával, lapáttal a kézben kellett figyelmem, nehogy az SS-őr észrevegye, hogy nem dolgozom. Mert abból – mondanom sem kell – igen nagy baj származhatott. Az Ackermannál – ha lehet erről egyáltalán beszélni – majdnem szabad voltam. Gondoskodtam arról, hogy az olaszoknak mindig legyen elegendő éles fűrójuk, a többi idővel én rendelkeztem.

Az volt a dolgom, hogy bemenjek a járatba – amely már több mint egy kilométer hosszú volt, elhozzam a tompa fűrókat, kivigyem megélezettni a kovácsműhelybe, és visszavigyem őket az olaszoknak. Egy átlagos éjszakán ötször, hatszor tettem meg az utat. Rutinosan jöttem-mentem, szabadjára engedhettem volna a gondolataimat, ha ez nem lett volna életveszélyes. A csilléket hatalmas kövekkel rakták meg, a járat pedig nagyon szűk volt: alig volt annyi hely, hogy egy ember elférjen a megrakott csille mellett. Helyenként beugrókat véstek a falba, hogy el lehessen félni a csille mellett. Hogy könnyebb legyen a megrakott csilléket kivinni, a járat lejtett kifelé, így a csille szinte magától gurult. Fékezni kellett, nehogy kiboruljon. Egyszerű fából készült kar volt a fék, és nem mindig működött. Ha a fék felmondta a szolgálatot, és valaki olyan helyen tartózkodott a járatban, ahol nem volt beugró, az életébe kerülhetett. A csillével három ember dolgozott, ennyire volt szükség a megrakásához és a kiürítéséhez. Ha a csille túl gyorsan ment, és a fék nem működött, kivágódott, fölborult, és kísérői szörnyethaltak. Majdnem minden napra jutott ilyen haláleset.

Amikor a járatban közlekedtem, minden beugrónál fel kellett mérnem, mikor várható a legközelebbi csille, és ha szükség volt rá, bevártam ott helyben. Megbeszéltem a csillét kísérő emberekkel, hogy kiabáljanak, füttyüljenek, vagy valami más módon jelezzék, amikor jönnek. Ha már biztosra vehettem, hogy a csille nem fog elütni, nyugodt lehetett az éjszakám, elmerülhettem a gondolataimban. Mióta kiszakítottak az otthonomból, először

volt időm számolni annak lehetőségével, hogy másképp is végződhetnek a dolgok, mint ahogy elképzeltem, nem biztos, hogy lesznek még túlélők, lesz kihez hazatérni. Miközben a fűrókat cipeltem a járatban, először gondolhattam újra a tanulásra. Különösen jól előttem volt az a levél, amit a deportálás előtt egy Roth nevű magyar rabbinak írtam. Ő bizonyára elpusztult, talán valamelyik gyermeke életben maradt. A levél tipikus magyar *pilpul* volt, Ábrahám szolgája, Eliezer állt a középpontjában, akit a gazdája azért küldött el, hogy feleséget keressen Izsák fiának. A kérdés a következő: Eliezer *saliab le-siddukhin*, azaz olyan megbízott-e, aki csak a feleség személyét választja ki, és az eljegyzés már Izsák dolga, vagy *saliab le-kiddusin*, azaz fel van hatalmazva arra, hogy a lányt eljegyezze Izsák számára. Gyakorlati jelentősége akkor van a kérdésnek, ha Eliezer meghal, mielőtt hazaérne. Ha csak feleséget választott, de nem jegyezte el a nőt, Izsák helyzete változatlan. Ha viszont a szolga eljegyezte a nőt, és azután úgy hal meg, hogy a menyasszony kilétéről nem értesíthette Izsákot, Izsák nem vehet feleségül senkit, mert lehet, hogy választottja rokona a küldönc által számára eljegyzett menyasszonynak. Elszórákoztatott, mondhatni mulattatott ez a kérdés – ilyesfajta kérdések könnyen vetődnek föl a hagyományos talmudisták agyában. Nem állt rendelkezésünkre szöveg, semmiféle könyv, amiben utánanézhettünk volna, csak a memóriánkra hagyatkozhattunk. Öröm volt efféle diszkusszióban elmerülni, mosolyt csalt az arcunkra.

Az eltelt ötven évben távolabb került tőlem ez a fajta tanulás, de akkor a felidézett levél nyomán olyan érzés fogott el, mintha egy régi jó barátal, rokonnal vagy ismerőssel találkoztam volna. A szöveg, a gondolat az otthonhoz kapcsolt. Minél elvontabb, obskúrusabb, bizarrabb a kérdés, annál kielégítőbb és megnyugtatóbb. Annyira különbözött akkori környezetemtől, annyira a szöveg ellentéte volt az életemnek, mintha egy letűnt kor intett volna felém.

Azt még nem említettem, hogy természetesen németek őrizték a járatot. Időnként odaküldtek egy német ört, hogy ellenőrizze, minden rendben van-e. Útjaimon találkoztam az örökkel, és a tábori előírásoknak megfelelően megemelttem a sapkámat, a *mutzt*, így köszöntöttem őket. Belém ivódott a szokás, szinte automatikussá vált.

Egyszer találkoztam egy némettel, aki, mint kiderült, igazából nem is volt német, nem tartozott

az SS-hez, hanem a Todt tagja volt. Hitler legfőbb építészmérnöke, Fritz Todt alapította a *Todt-brigád*ot, amely az építkezéseket irányította Németországban. Nem beszélt jól németül, ebből látszott, hogy nem valódi német: csak akkor használta a német nyelvet, amikor káromkodott vagy fenyegetőzött. Egyébként keveset szólt. A posztja a föld alatti folyosó egyik elágazásánál volt, hogy mindenre jól ráláthasson. Többször is láttam őt egy-egy éjszaka folyamán. Ha 8 – 10 óras műszakom alatt ötször kellett ki-bejárnom, tízszer találkoztam vele. Mindannyiszor megemeltem a sapkámat, és valami köszönésfélét mormoltam. Idővel kialakult köztünk valamiféle kapcsolat, bár nem beszéltünk soha egymással. A szemünk találkozott, egyfajta testbeszéd jött létre. Néhány hónap múlva úgy jellemezhettem volna sajátos ismeretségünket, hogy egész jól megvoltunk egymással.

Egyik éjjel, miközben gondolataimba merülve jártam az utamat azzal a hamis biztonságérzettel, ami a megszokásból fakad – csak arra kellett ügyelnem, nehogy maga alá temessen a csille –, a todtos őrhöz értem, aki éppen menetrendszerű pontossággal falatozott, ette az uzsonnáját. Akárcsak egy igazi német, minden éjjel azonos időben evett, sőt mindig ugyanazt: vékonyra szeletelt szendvicset, amelyben valami zsíros dolog lehetett – a csomagolópapírja összekezdődött, egészen átlátszóvá vált. Az őr az étkezési szokásaival éppúgy hozzátartozott a föld alatti folyosóhoz, mint a csille és a fúrók cipelése.

A mostani találkozásunk más volt, mint a többi. A szendvics a Peszil Balaban-féle *Sulban Arukhból* az *Orah Hajim*-kötet egyik lapjába volt csomagolva! Lembergben 1839-ben kezdték kiadni Balabanék a zsidó törvénykönyvet, a *Sulban Arukhot*. A kiadó, Abraham Balaban halála után özvegye, Peszil folytatta a kiadást. Peszil *Sulban Arukhja* volt a legjobb: tartalmazta az összes kommentárt, Rabbi Slomo Klugerét is. Mint szegény, de tudós otthonból jövő gyerek, mindig erre a kiadásra vágytam. Volt nekünk *Sulban Arukhunk*, de nem a Peszil-féle kiadás. A miénk ráadásul régi és szakadozott volt. Gyerekkori álmom volt, hogy megszerezsem a *Vilner Saszt* (a Talmud egy teljes kiadását), Peszil *Sulban Arukhját* és egy teljes *Rambamot*, Maimonidesz összes fontos vallástörvényi munkáját. Éppen itt, a föld alatti folyosó félhomályában, ahol a német fenyegető tekintete rám szegeződött, került a szemem elé egy zsírfoltos lap a *Sulban Arukhból*. A lap azt a

pészahi törvényekkel kapcsolatos, vitatott kérdést tárgyalta (Orah Hajim 434.), hogy megbízott útján érvényteleníteni lehet-e egy háztartásban a kovászos pészah előtt vagy sem. Egyrészt, miért is ne: hiszen az általános szabály szerint „a megbízott személy olyan, mintha a megbízó maga lenne” – tehát minden, amit megtehetünk, végrehajthatunk a helyettesünk által.

A XIV. századbeli tudós, Ran viszont azzal érvel, hogy mivel a *bittul* (az érvénytelenítés) *hefker* (gazdátlanul hagyás) eredménye, az érvénytelenítést egyfajta birtoklásról való lemondásnak tekintik, amit nem lehet közvetítőn keresztül kivitelezni.

Amint megpillantottam a csomagolópapírt, önkéntelenül az őr lába elé borultam, magam se tudva, miért: a betűk löktek oda. Könnyes szemmel könyörögtem, adja nekem azt a *bletl*, azt a lapot. Először nem tudta, mi történt: azt hitte, kitört rajtam az epilepszia. Tüstént a pisztolyához kapott, ismeretlen helyzetre gyakori reakció ez. De aztán megértette. Elmagyaráztam neki, hogy ez a lap abból a könyvből származik, amiből otthon tanultam. Sírva kértem, adja nekem emlékül. Nekem adta a *bletl*, és én magammal vittem a táborba. Szabad vasárnapokon most már nemcsak a Szóbeli Tan volt jelen, hanem az Írott Tan is. A *bletl*ben szimbolizálódott és testesült meg a kapcsolat a tábor és a történelmi korok zsidói, azok tevékenysége között. Nem számított, mi volt a téma – közvetítés vagy valami más. Lehet, hogy ez is szimbolikus volt – ki tudja, milyen küldetést teljesítünk itt? A *bletl* összehozott bennünket. Nagyon vártuk, mikor lesz már szabad időnk, hogy tanulhassuk, fontosabb volt, mint a tfilin. A *bletl*, amelynek helyenként zsírtól olvashatatlan betűit úgy kellett megfejteni, figyelmünk középpontjába került. A legtöbben nem is értették a témát, de ez nem számított, eljöttek és figyeltek. Mindenki érezte a *bletl* szimbolikus jelentőségét.

A *bletl* Finkelstein úrra bíztuk – Mosénak hívták, ha nem tévedek –, Mátészalkáról származott, ahol az apám gettóban volt. Finkelstein úr egy „örökké imádkozó zsidó” volt, az ajka mindig mozgott. Azt hiszem, nem volt biztos benne, hogy helyesen mondta-e el, vagy talán egyszer askenázi, másszor szefárd kiejtéssel mondta el az imákat. A táborban veszélyes volt a *bletl* magunknál tartani. Ha lebukunk vele, az csempészésnek minősült volna. Finkelstein úr önként jelentkezett, hogy megőrzi a *bletl*, és minden második vasárnap, amikor szabadnaposak voltunk, elővette. Biztosan a testén

hordta, vele aludt. A *bletl* mindig nála volt, biztos helyen. A tudat, hogy Finkelstein úrnál van a *bletl*, biztonsággal töltött el bennünket.

Ez így ment egészen 1945 februárjáig, amikor Ebenseebe vittek át, amely a felső-ausztriai Mauthausen-komplexumhoz tartozott. A gross-roseni tábort felszámolták, majd elfoglalták az oroszok. A náci uralom utolsó hónapjaiban Ebensee volt a legrosszabb megsemmisítő tábor Németországban és Ausztriában. Még kannibalizmusról is hallottam ott. A mi blokkunkban – ha jól emlékszem, a 24-esben – német bűnözők voltak a kápók. Volt olyan nap, hogy csak a mi blokkunkban nyolcvanvan haltak meg. A hideg márciusi-áprilisi időben a betegeket és a gyengéket az átjáróban az ablak közelébe fektették. Reggelre mind meghaltak. De a legrosszabb az oda vezető út volt. Februártól ápriliséig tartott eljutnunk Gross-Rosenből Ebenseebe. Az utat az embereknek kevesebb mint a fele élte túl. Elviselhetetlen élet volt: kínzás, halál, likvidálás mindenütt. Ebenseehez képest az Ackerman maga volt a mennyország: az Ackermannál dolgoztunk, Ebenseeben összerogytunk. Ebenseeben cementet kellett kevernem alagutak és egyéb építmények burkolásához. Ha csak egy pillanatra abahagytam a munkát, kifogyott a cement, és az alagútban leállt a munka. Az erőm végére értem. Végül megszöktem, de elfogtak. Szerencsére aznap követett el Hitler öngyilkosságát, és a jugszláv kápó, akinek valószínűleg halálosan meg kellett volna korbácsolnia engem, azt mondta, ordítsak, tegyek úgy, mintha valóban megkaptam volna a büntetésemet.

Ebenseeben nem láttam Finkelstein urat, pedig ő is ott volt. Be kell vallanom, hogy egyáltalán nem gondoltam a *bleltre*. A túlélésért folytatott küzdelem az állandó kínzások közepette minden más érdeklődést kiölt belőlem. Ebenseeben nem voltak szabad vasárnapok, így lehetőségünk sem a tanulásra. A *bletl* története teljesen kiment a fejemből. ahogy a Talmud mondja: „Újabb bajok elfeledték a korábbiakat.” És baj volt elég. Ebensee feneketlen pokolnak tűnt, amely megemészti mindenkit, aki ide belép.

Egyik nap, amint a cementet kevertem a nagy amfiteátrumban – ez egy jókora munkaterület volt, ahol különböző méretű csillék száguldottak felém cementért minden irányból –, megláttam Finkelstein urat. Ő is észrevett. Próbáltunk szót váltani egymással, de nem ment könnyen. Kápók előtt

kellett elhaladnunk, akik féltve őrizték territóriumukat a behatókkal szemben. Végül sikerült felvinnünk a kapcsolatot. Megkérdezte tőlem, tudom-e a *vehikravtem* imát kívülről. 1945 pészahja volt, és a *hol ba-moed* (félünnep) első napja. Tudni akarta, hogy volt egész pontosan az áldozatok bemutatása hajdanán a Szentélyben, amint azt a *muszaf* imában el szokták mondani. Az áldozat járt a fejében. Milyen találó! Ő is, mi is mind áldozati bárányok voltunk, vártuk, hogy levágjanak. Megmondtam neki, hogy szólt az a szakasz, és megkérdeztem, mi van a *bletl*lel. Megveregette a csípőjét, jelezve, hogy a *bletl* biztonságban van a szörnyű körülmények közepette is, amelyek az emberek kilencven százalékát elpusztították. „*Gut jom tov*”-val köszöntünk el egymástól.

Később a Betlamer Ravtól hallottam, hogy kicsivel az elválásunk után Finkelstein úr összeesett, és mielőtt a *bletl* megszerezhetnék volna, a holttestet a krematóriumba vitték. Finkelsteinnel együtt füstté vált a *bletl*.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
VÁZSONYI ÁGNES

